

Rusland, Facebook en de aanval op de (Amerikaanse) democratie

Ruud Janssens

Ondanks dat president Donald J. Trump er niet van wil horen, is de consensus in de Amerikaanse inlichtingenwereld dat Rusland de Amerikaanse presidentsverkiezingen in 2016 heeft beïnvloed. Vanuit verschillende Amerikaanse bronnen komen berichten dat de Russen dat dit jaar ook proberen te doen. De Russische misleidingscampagnes proberen vooral de tegenstellingen in de Amerikaanse samenleving te vergroten en de democratie te ondermijnen, hetgeen niet alleen succesvol is, maar ook steeds ingrijpender consequenties heeft.

Voormalig Nationaal Veiligheidsadviseur van Trump en generaal b.d. H.R. McMaster opent zijn recente boek *Battle-grounds* met een analyse van de Russische dreiging voor de Amerikaanse maatschappij. McMaster stelt dat de Russen Trump hebben proberen te steunen, net zoals Bernie Sanders, maar hij benadrukt dat ze vooral hun best doet om landen die zij als concurrent zien te ontregelen, te verdelen en te verzwakken.¹

In dit artikel richt ik me vooral op de campagnes die Russen hebben ondernomen om via Facebook de Amerikaanse verkiezingen te beïnvloeden. De Russen hebben meer ondernomen in 2016, zoals het hacken van de servers van de Democratische campagne of het gebruik van Twitter en YouTube, en het is nog steeds onduidelijk hoe groot hun rol was bij de verkiezing van president Trump. Over de Facebookcampagnes van de Russen is meer bekend dan over de andere internetsites die ze hebben gebruikt (ook al komt veel informatie van Facebook zelf en is er weinig transparantie). Aangezien op langere termijn het doel van de Russische campagnes is om de Amerikaanse democratie te ondermijnen, richt ik me vooral op dat onderwerp. In de Russische misleidingscampagnes speelt het Kremlin een leidende rol, maar zijn ook andere Russische niet-statelijke actoren actief.²

RUSSISCHE CAMPAGNES IN 2016

McMaster zit op dezelfde lijn als speciaal onderzoeker Robert S. Mueller, die in zijn onderzoek naar de mogelijke rol van Rusland in de verkiezingen, onder anderen dertien medewerkers van het Russische Internet Research Agency (IRA) aanklaagde. Het IRA had, volgens Mueller, via internetcampagnes Amerikaanse kiezers proberen te misleiden. Mueller schreef in zijn rapport dat in 2017 Facebook meldde dat er 470 IRA-accounts waren op zijn platform. Twitter had aan Mueller gemeld dat er 3.814 IRA-Twitteraccounts waren en dat de Russen daarmee 1,4 miljoen Amerikanen hadden bereikt.³

De inlichtingencommissie van het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden publiceerde in maart 2018 een rapport over hetzelfde onderwerp. De inlichtingencommissie onderzocht, onder andere, de activiteiten van de IRA tussen 2015 en eind 2017 om via het internet de Amerikaanse politiek te beïnvloeden.⁴ Twitter meldde aan de commissie dat er 2.752 Russische accounts waren, beheerd door trolls (mensen met irritant internetgedrag), en 36.746 bots (geautomatiseerde accounts die vaak alleen maar berichten doorsturen). De bots stuurden 1,4 miljoen tweets door. De Russische account voor de Republikeinse partij in Tennessee (@TEN_GOP) had meer volgers dan de legitieme

Over de Facebookcampagnes van de Russen is meer bekend dan over de andere internetsites de ze hebben gebruikt (ook al komt veel informatie van Facebook zelf en is er weinig transparantie) (foto: Thaspol Sangsee/Shutterstock.com)

account van de partij en kreeg zelfs een bedankje van Trump nadat de valse account “We Love You, Mr. President” aan Trump had getweet. Op Facebook zette de IRA 120 unieke pagina's, die in twee jaar 80.000 berichten verspreidde. Facebook schatte in dat 129 miljoen Amerikanen (meer dan een derde van de Amerikaanse bevolking) deze berichten ontvingen. De inlichtingencommissie concludeerde dat de meeste berichten van de IRA pas na de verkiezingen verschenen en dat 25 procent van de berichten door niemand was gelezen.⁵

De Democratische minderheid in de inlichtingencommissie nam de rol van de IRA-campagne op Facebook serieuzer. Zij zetten meer dan drieduizend Facebookadvertenties online, zodat iedereen kon zien hoe de IRA kiezers probeerde de beïnvloeden. Uit dit onderzoek bleek dat de Russen voor \$100.000,- aan advertenties hadden gekocht op Facebook. De 80.000 berichten die de IRA op Facebook plaatste en 120.000 op Instagram werden door 146 miljoen Amerikanen gelezen.⁶ De informatie over Twitter was minder gedetailleerd en bevatte geen voorbeelden. Op basis van de database die de Democraten online zetten, kwamen onderzoekers van het Internet Instituut van de Universiteit van Oxford tot de conclusie dat internetgebruikers de IRA-Facebookberichten 31 miljoen keer deelden, 39 miljoen

keer 'liketen', 5,4 miljard keer een emoji gaven en 3,5 miljoen een commentaar toevoegden.⁷

Journalist Alfred Ng maakte een analyse van de IRA-Facebookadvertenties. De Russen richtten zich op specifieke groepen in de Amerikaanse samenleving: zwarte Amerikanen, eigenaars van wapens (die vreesden dat Democraten wapenbezit zouden verbieden), Texanen (met de groep Heart of Texas), LGBTQ's, moslims en veteranen. De IRA zette een Black Lives Matter-Facebookpagina op met meer dan 224.000 volgers. Op Instagram riep de Russische gebruiker @afrokingdom_ burgers op om zich op te bereiden. Een ander belangrijk onderwerp was grensbeveiliging en anti-immigratie. Een populaire IRA-groep was Stop A.I. (waarbij A.I. stond voor 'All Invaders') met 193.813 volgers. De IRA-groep Secured Borders had 135.000 volgers.

Het doel van de Russische inmenging was vooral om deze groepen tegen elkaar op te zetten. In sommige gevallen organiseerde de IRA betogingen en tegenbetogingen in Amerikaanse steden, in de hoop dat de groepen met elkaar slaags zouden raken. Tussen 2015 en 2017 zette de IRA 219 events op en 300.000 mensen bekeken de berichten daarover, terwijl 62.000 Facebookgebruikers zeiden dat ze

aan de bijeenkomsten zouden meedoen. Ook zette de IRA een groep op als United Muslims of America, met 328.000 volgers. Hun doel was om anti-moslimberichten te verspreiden onder zowel Trump- als Clintonaanhangers. Deze groep zette conflicten op met de Heart of Texasgroep. Tenslotte was de IRA-campagne pro-Trump en anti-Clinton. De IRA creëerde de groep Born Liberal om Sanders te steunen (en niet Clinton). De IRA *Blacktivist*-groep riep mensen op voor een betoging met de hashtag #HillaryClintonForPrison2016.

Zoals blijkt uit deze activiteiten was het doel van de Russen vooral om conflicten in de Amerikaanse maatschappij aan te wakkeren en tweespalt te zaaien. Ook al was er steun voor Trump en Sanders, het uiteindelijke doel was de destabilisering van de Amerikaanse politiek en samenleving. Deze gedachtegang speelt ook in 2020 een belangrijke rol.

FACEBOOK ALS 'NIEUWSBRON'

Door het onderzoek naar de acties van de Russen om via het internet de Amerikaanse presidentsverkiezingen te beïnvloeden, kwam de rol van Facebook onder de aandacht. Facebook is een interessante casestudy in hoe moeilijk een internetbedrijf het kan hebben om een neutrale rol in de politiek te spelen. Oorspronkelijk stelde Facebook dat de missie was het maken en onderhouden van relaties, niet het censureren van berichten.⁸ Na enige tijd verbood Facebook uitbuiting, racisme en illegale activiteiten op zijn platform. Via het gebruik van algoritmes probeerde Facebook berichten daarover te onderscheppen. In 2016 leidde deze benadering tot een probleem toen de Noorse krant *Aftenposten* de beroemde foto van Nick Ut plaatste van de kinderen die tijdens de Vietnamoorlog wegrekken voor een napalmaanval en de algoritmes van Facebook de foto als kinderporno aanmerkte. De Facebookmanagers realiseerden zich toen dat ze misschien toch als nieuwsredacteurs moesten optreden. Dit probleem nam toe toen ISIS onthoofdingen op Twitter begon te plaatsen.

Vlak voordat de Democratische minderheid van de inlichtingencommissie van het Huis van Afgevaardigden haar rapport met de drieduizend Facebookadvertenties publiceerde, kwam Facebook in actie en hief 70 IRA-Facebookaccounts op, 65 IRA-Instagramaccounts en verwijderde Facebook 58 IRA-pagina's. Facebook voerde een nieuw beleid in voor advertenties, waarbij politiekgerichte betaalde berichten geverifieerd en gelabeld moesten worden. In 2017 verwijderde Facebook nog eens meer dan honderd IRA-accounts na een tip van de Foreign Interference Task Force van de FBI.⁹

Facebook verdient geld door de gegevens van zijn gebruikers aan bedrijven inzichtelijk te maken, waardoor bedrijven heel specifiek gerichte advertenties kunnen plaatsen (en voor relatief weinig kosten een geïnteresseerd publiek

bereiken). Deze kennis over Facebookgebruikers is ook aantrekkelijk voor mensen die de verkiezingen willen beïnvloeden (campagnemedewerkers en Russen). Daarnaast is het voor Facebook belangrijk om zoveel mogelijk aandacht te genereren voor zijn platform, zodat er meer adverteerders in Facebook geïnteresseerd zijn. Dat doet Facebook vooral door gebruikers te laten aangeven met een 'like' of ze een bericht waarderen. Via de likes selecteert Facebook soortgelijke berichten voor de gebruiker, om hem of haar meer gebruik te laten maken van het platform.¹⁰ De IRA probeerde zijn suggestieve berichten in die likes-stromen te krijgen. Een fundamenteel probleem, met andere woorden, voor Facebook is dat de Russen inspelen op karakteristieke elementen van Facebook en dat het bedrijf moeite heeft om tegen het eigen verdienmodel in te gaan.

In 2018 bleek dat Facebook in 2014 gegevens over gebruikersprofielen met een wetenschapper had gedeeld, die op zijn beurt een analyse van die gegevens deelde met Cambridge Analytica. Cambridge Analytica werkte voor de Trump-campagne en gebruikte de informatie om specifieke Facebookgebruikers te benaderen om ze over te halen op Trump te stemmen of niet op Hillary Clinton. Facebook heeft dit gebruik van data gestopt, maar het incident gaf aan hoe invloedrijk deze Facebook-data kunnen zijn voor een politieke campagne (of misleidingscampagne) en ondertussen heeft de Trump-campagne de informatie over deze Amerikaanse kiezersgroep nog steeds.¹¹

Mark Zuckerberg (oprichter Facebook): "we're increasingly seeing attempts to undermine the legitimacy of our elections from within our own borders."

Recentelijk kondigde Facebook aan dat het een week voor de presidentsverkiezingen geen politieke advertenties meer accepteert, dat het actie onderneemt tegen berichten die mensen aanzetten om niet te gaan stemmen (zoals door de stelling dat mensen die gaan stemmen COVID-19 zullen krijgen) en dat het valse claims op een verkiezingsoverwinning gaat bestrijden. De Facebookalgoritmes moeten de berichten van vrienden en familie meer benadrukken, om zo mogelijk valse informatie te beperken. Linkse critici stellen dat een week voor de verkiezingen te laat is, omdat de campagnes al eerder zijn begonnen en vanaf 17 september de eerste mensen in sommige staten al konden stemmen. Ook stellen ze dat media zoals Breitbart en Fox gewoon door kunnen gaan met hun pro-Trump-berichtgeving op Facebook en dat het bedrijf, mede om commerciële redenen, dus meewerkt aan het succes van diegenen die de meeste volgers hebben, zoals Donald Trump. Zo had de president begin september \$74,7 miljoen aan Facebook uitgegeven, terwijl Biden tot \$46,5 miljoen kwam. Overi-

Het doel van de Russische inmenging was vooral om groepen tegen elkaar op te zetten. In sommige gevallen organiseerde de IRA betogingen en tegenbetogingen in Amerikaanse steden, in de hoop dat ze met elkaar slaags zouden raken. Afgebeeld (ter illustratie) staat een confrontatie in Charlottesville (2017) tussen ultrarechtse demonstranten en tegendemonstranten (foto: Kim Kelley-Wagner/Shutterstock.com)

gens stelde de Trump-campagne juist dat Facebook censuur toepaste en dat 'bevooroordeelde' media kiezers via Facebook konden beïnvloeden. Facebook zelf stelde dat zijn nieuwe beleid nodig was omdat het had vastgesteld dat het verwijderen van Russische accounts die de Amerikaanse verkiezingen probeerden te beïnvloeden niet meer voldoende was. Dit omdat er steeds meer pogingen waren om de verkiezingen te ondergraven in de Verenigde Staten zelf. Zoals Mark Zuckerberg, de CEO van Facebook, zei: "we're increasingly seeing attempts to undermine the legitimacy of our elections from within our own borders."¹²

INVLOED OP DE HUIDIGE VERKIEZINGSCAMPAGNE

In ieder geval sinds oktober 2019 zijn er meldingen van pogingen om de Amerikaanse presidentsverkiezingen te beïnvloeden. Microsoft meldde dat een Iraanse groep, Phosphorus, probeerde in te breken op de e-mailaccounts van campagnemedewerkers.¹³ Afgelopen juni meldde Google dat Chinese en Iraanse regeringshackers, tot dan toe vergeefs, pogingen deden om in te breken op de Gmailaccounts van medewerkers van de campagnes van zowel Trump als Biden. In juni begon het hoofd van de Amerikaanse inlichtingenorganisaties, de Director of National Intelligence, met het laten geven van briefings aan de verkiezingsstaven van Trump en Biden over hoe ze het beste hacks van hun computersystemen konden voorkomen.¹⁴

Russische hackers zijn in ieder geval al sinds afgelopen februari bezig met de verkiezingsstrijd. Amerikaanse inlichtingendiensten waarschuwden senator Bernie Sanders dat de Russen pogingen deden om hem de Democratische voorverkiezingen te laten winnen.¹⁵ Begin februari verklaarden de hoofden van de Amerikaanse inlichtingendiensten in een gesloten sessie aan leden van het Huis van Afgevaardigden dat Poetin een herverkiezing van Trump wil. Er was geen verdere toelichting over hoe de Russen dat proberen te bewerkstelligen. Na deze briefing ontsloeg Trump de plaatsvervangend Director of National Intelligence, Joseph Maguire, en verving hem door de Amerikaanse ambassadeur in Duitsland, en Trump loyalist, Richard Grenell.¹⁶

Op 7 augustus verklaarde de directeur van het National Counterintelligence and Security Center, William Evanina, dat Chinese, Russische en Iraanse hackers de verkiezingen willen beïnvloeden. De Chinezen zouden voor Biden zijn, de Russen tegen Biden (vanwege zijn steun, als vicpresident, voor Oekraïne en de oppositie tegen Poetin in Rusland) en Iran zou de democratie willen ondermijnen en ook tegen Trump zijn.¹⁷ Op dat moment heeft Trump de Amerikaanse inlichtingendiensten al langere tijd bestreden en de top vervangen door loyalisten, zodat er twijfel was over de analyse—maar niet over het hacken. Microsoft kwam een maand later met een nieuwe rapportage over pogingen om

Russische hackers zijn in ieder geval al sinds afgelopen februari bezig in met de verkiezingsstrijd. Amerikaanse inlichtingendiensten waarschuwden senator Bernie Sanders dat Russen pogingen deden om hem de Democratische voorverkiezingen te laten winnen. Afgebeeld staat Sanders tijdens een campagnebijeenkomst in Los Angeles eerder dit jaar (foto: YASAMIN JAFARI TEHRANI/Shutterstock.com)

e-mailaccounts van politieke partijen, campagnestaf en politieke activisten te hacken. De Russen, Chinezen en Iraniërs probeerden allen bij de Democratische partij binnen te komen, maar alleen de Iraniërs waren ook geïnteresseerd in de Republikeinse partij (in tegenstelling tot de verklaring van Evanina).

Microsoft en cybersecuritybedrijven hadden de indruk dat Rusland de grootste bedreiging vormde voor het beïnvloeden van de verkiezingen. Journalisten concludeerden dat de regering Trump de (mogelijke) steun van de Russen voor de herverkiezingscampagne probeerde te verdoezelen. Microsoft verwees vooral naar de Russische groep Fancy Bear (ook wel bekend als Strontium of APT28) als de meest actieve groep, met aanvallen op meer dan tweehonderd organisaties sinds september 2019. De Russen gebruikten meer dan duizend internetadressen om hun acties te maskeren. Fancy Bear, ook al actief in 2016, is nauw verbonden met de Russische inlichtingendienst GRU. Microsoft had de indruk dat de Russen niet probeerden om de stemmachines te hacken, maar zich vooral richtten op de campagne van Biden. Of Fancy Bear alleen documenten verzamelde of ook een cyberaanval voorbereidde op de computersystemen was niet duidelijk.¹⁸

CONFLICT AANWAKKEREN

Volgens internet-onderzoeksgroep Graphika is de IRA ook dit keer actief. Net zoals vier jaar geleden is het hoofdoel om twijfel te zaaien over de Amerikaanse democratie, conflicten aan te wakkeren in de Amerikaanse samenleving en, in mindere mate, de kandidatuur van Trump te steunen. Anders dan in 2016 hoeven de Russen dit keer weinig origineel materiaal te creëren, omdat ze gebruik kunnen maken van Amerikaanse berichten. Met name onderwerpen waar president Trump over twittert zijn populair, zoals mogelijke fraude tijdens de verkiezingen en onbetrouwbare verkiezingsresultaten. Daarnaast is er een voortdurende belangstelling van de Russen voor raciale spanningen en discussies over politieoptreden tegen zwarte Amerikanen. Ook proberen ze meer conflict binnen de Democratische partij te veroorzaken door Biden als te gematigd af te schilderen in vergelijking met senator Bernie Sanders. Nieuw in de IRA-campagne is aandacht voor een theorie dat Biden en zijn zoon Hunter gecorrumpeerd zijn door hun optreden in Oekraïne vóór 2016. Ook nieuw is dat de Russen Amerikaanse schrijvers inhurden om berichten voor ze te schrijven, via de website PeaceData, zonder dat de Amerikanen zelf wisten dat ze voor de IRA werkten.¹⁹

Ofschoon hele en halve onwaarheden vaker in verkiezingscampagnes voorkomen, al was het maar door de kandidaten zelf, lijkt het nu alsof Amerikaanse politici de Russische acties overnemen. In 2018 probeerden Democraten in de senaatscampagne in Alabama uit hoe zo'n internetactie in de stijl van de Russen zou werken. Ze claimden dat het een bescheiden operatie was die de uitslag niet zou beïnvloeden. Ze beweerden alleen te willen begrijpen wat het effect was van het plaatsen van valse informatie. In datzelfde jaar was er ook een onafhankelijke kandidaat die in Massachusetts senator Elizabeth Warren probeerde te verslaan. Hij gebruikte daarvoor ook Russische misleidingstactieken, maar een internet-analiste onthulde zijn acties. Zelfs als het waar is dat deze acties beperkt waren, de Republikeinse kandidaat won in Alabama en ook Elizabeth Warren haalde genoeg stemmen, kunnen zowel de Democratische als de Republikeinse campagnes in 2020 deze activiteiten als onderdeel van hun campagnes gebruiken.²⁰ Zo plaatste de Trump-campagne, na het debat tussen de presidentskandidaten, advertenties op Facebook en een video op TikTok met de onware mededeling dat Joe Biden tijdens het debat een oorstuk had gedragen. Daarmee de suggestie wekkend dat zijn antwoorden hem ingefluisterd waren. Volgens *The Washington Post* waren deze berichten meer dan 700.000 keer bekeken en vooral gericht op de staten Florida en Texas.²¹

Gezien de focus van de Russen op het uitvergroten van de problemen in de Amerikaanse samenleving zijn niet de Russen zelf, maar de sociale kwesties in de Verenigde Staten het grootste probleem. De voormalig nationaal veiligheidsadviseur McMaster schrijft dat de Russische pogingen in 2016 succesvol waren omdat zij inspeelden op de frustraties onder de Amerikaanse bevolking over werkloosheid, de gevolgen van de financiële crisis van 2008-2009, de langdurige oorlogen in Afghanistan en Irak en dat Obamacare minder bood dan ze had gehoopt. McMaster concludeerde: "Conditions in America were ripe for polarization. (...) There was a crisis of confidence in America, and Russia took full advantage".²²

OPLOSSINGEN EN DREIGINGEN

Nina Jankowicz, Disinformation Fellow aan het Woodrow Wilson Center for Scholars, komt op basis van haar onderzoek naar Russische internetcampagnes in Oost-Europa met een aantal suggesties om internetbeïnvloeding tegen te gaan. Het opheffen van Russische accounts en het controleren van 'feiten' werkt volgens haar niet. Ze is voor een brede maatschappelijke aanpak. Bijvoorbeeld door het verminderen van maatschappelijke tegenstellingen, overheidsinvesteringen in onafhankelijke mediaorganisaties (zoals de BBC of de NOS) en programma's om via onderwijs jonge mensen bewust te maken van de werking van internieuws en hoe misinformatie en propaganda te herken-

Gezien de focus van de Russen op het uitvergroten van de problemen in de Amerikaanse samenleving zijn niet de Russen zelf, maar de sociale kwesties in de Verenigde Staten het grootste probleem. Afgebeeld staat een lid van de extreemrechtse groepering Proud Boys (foto: Robert P. Alvarez/Shutterstock.com)

nen zijn. Jankowicz geeft zelf al aan hoe moeilijk het is om zo'n aanpak uit te voeren in een situatie waarin politici (en niet alleen Trump) voordeel denken te kunnen halen uit het ondermijnen van het vertrouwen van het publiek in media. Voor hen is de waarheid ondergeschikt aan politiek gewin.²³

In dit stuk heb ik de problemen besproken die Russische internetcampagnes veroorzaken in de Amerikaanse democratie, hoe het vergroten van maatschappelijke tegenstellingen bijdraagt tot conflicten in de Amerikaanse samenleving en dat daarmee de misleidingscampagnes vooral leiden tot een discussie over de kracht en kwaliteit van de Amerikaanse democratie. Het viel me op dat in de Amerikaanse literatuur regelmatig opmerkingen staan dat de Russen al langer dit soort internetcampagnes in Europa voeren om democratieën te ondermijnen. Het gaat daarbij niet alleen om campagnes in Oost-Europa (zoals in de Baltische staten, Polen of Oekraïne). McMaster noemt specifiek Nederland als doelwit van de Russen en Jankowicz deed onderzoek naar de Russische beïnvloeding van de campagne in Nederland rond het Oekraïne-referendum in 2016.

Omdat de Russen wilden voorkomen dat Oekraïne lid van de EU zou worden, maakten ze van de gelegenheid gebruik om eurosceptis in Nederland te vergroten. Tegelijkertijd steunden de Russen sommige politici in Nederland om maatschappelijke tegenstellingen verder aan te wakkeren.²⁴

Het zal een uitdaging zijn om, zowel in de Verenigde Staten als in Nederland, een publieke discussie over politieke onderwerpen te houden en tegelijkertijd bewust te zijn en niet toe te geven aan misleidingscampagnes. Die hoeven niet noodzakelijkerwijs uit Rusland te komen, maar kunnen ook in eigen land worden opgezet. Die vormen een bedreiging voor democratie en het begrip *samenleving*.

Ruud Janssens is hoogleraar Amerikanistiek aan de Universiteit van Amsterdam. Hij publiceert regelmatig over Amerikaans buitenlands beleid.

Wilt u reageren?

Mail de redactie: redactie@atlcom.nl.

1. McMaster, *Battlegrounds: The Fight to Defend the Free World* (New York: Harper Collins, 2020), 41.
2. Zie Thomas Kent, *Striking Back: Overt and Covert Option to Combat Russian Disinformation* (Washington, DC: The Jamestown Foundation, 2020), kindle edition, loc. 110.
3. Peter Finn, *The Mueller Report presented with related materials by The Washington Post* (New York: Scribner, 2019), Kindle Edition, loc. 1153.
4. Voor de rapporten van deze commissie zie: House Permanent Select Committee on Intelligence, "Report on Russian Active Measures", 22 maart 2018, op https://docs.house.gov/meetings/IG/IG00/20180322/108023/HRPT-115-1_1-p1-U3.pdf. Voor de visie van de Democratische minderheid in de commissie zie: <https://intelligence.house.gov/social-media-content/social-media-advertisements.htm> en <https://docs.house.gov/meetings/IG/IG00/20180322/108023/HRPT-115-2.pdf>.
5. House Permanent Select Committee on Intelligence, 33-35.
6. Alfred Ng, "Congress releases all 3,000-plus Facebook ads bought by Russen," C|NET, 10 Mei 2017 op <https://www.cnet.com/news/congress-releases-all-3000-plus-facebook-ads-bought-by-russians/>. Zie ook Scott Shane, "These Are the Ads Russia Bought on Facebook in 2016," *The New York Times*, 1 November 2017 op <https://www.nytimes.com/2017/11/01/us/politics/russia-2016-election-facebook.html>, Issie Lapowsky, "House Democrats Release 3,500 Russia-Linked Facebook Ads", *Wired*, 5 oktober 2018 op <https://www.wired.com/story/house-democrats-release-3500-russia-linked-facebook-ads/> en Issie Lapowsky, "How Russian Facebook Ads Divided and Targeted US Voters Before the 2016 Election", *Wired*, 16 April 2018 op <https://www.wired.com/story/russian-facebook-ads-targeted-us-voters-before-2016-election/>.
7. Nina Jankowicz, *How to Lose the Information War: Russia, Fake News, and the Future of Conflict* (Londen en New York: I.B. Tauris, 2020), kindle edition, location 379.
8. David Sanger, *The Perfect Weapon: War, Sabotage, and Fear in the Cyber Age* (Crown: New York, 2018), kindle edition, loc 4161 en 4175.
9. Jankowicz, loc. 3109.
10. Voor meer informatie over hoe Facebook en andere sociale mediagebruikers probeert te binden, zie de documentaire *The Social Dilemma* van regisseur Jeff Orlowski (2020).
11. Sanger, loc. 4249.
12. Mike Isaac, "Facebook Moves to Limit Election Chaos in November", *The New York Times*, 3 September 2020 op <https://www.nytimes.com/2020/09/03/technology/facebook-election-chaos-november.html>, Elizabeth Dwoskin, Craig Timmer's en Isaac Stanley-Becker, "Facebook tries to head off election

- turmoil, angering both Trump and Democrats", *The Washington Post*, 4 September 2020 op <https://www.washingtonpost.com/technology/2020/09/03/facebook-political-ads/> en Bill Chappell, "Facebook Clamps Down On Posts, Ads That Could Undermine U.S. Presidential Election", NPR, 3 September 2020 op <https://www.npr.org/2020/09/03/909118036/facebook-sets-new-policies-to-prevent-efforts-to-undermine-2020-elections>.
13. Jay Greene, Tony Romm en Ellen Nakashima, "Iranians tried to hack U.S. presidential campaign in effort that targeted hundreds, Microsoft says", *The Washington Post*, 4 oktober 2019 op <https://www.washingtonpost.com/technology/2019/10/04/iran-tries-to-hack-us-presidential-candidates-journalists-effort-that-targeted-hundreds-microsoft-finds/>.
14. Ellen Nakashima, Josh Dawsey, and Matt Viser, "China, Iran targeting presidential campaigns with hacking attempts, Google announces", *The Washington Post*, 5 juni 2020 op https://www.washingtonpost.com/national-security/china-iran-targeting-presidential-campaigns-with-hacking-attempts-google-announces/2020/06/04/45a64e78-a692-11ea-b619-3f9133bbb482_story.html.
15. Shane Harris, Ellen Nakashima, Michael Scherer en Sean Sullivan, "Bernie Sanders briefed by U.S. officials that Russia is trying to help his presidential campaign", *The Washington Post*, 21 februari 2020 op https://www.washingtonpost.com/national-security/bernie-sanders-briefed-by-us-officials-that-russia-is-trying-to-help-his-presidential-campaign/2020/02/21/5ad396a6-54bd-11ea-929a-64efa7482a77_story.html.
16. Ellen Nakashima, Shane Harris, Josh Dawsey en Ann Gearan, "Senior intelligence told lawmakers that Russia wants to see Trump reelected", *The Washington Post*, 21 februari 2020 op https://www.washingtonpost.com/national-security/after-a-congressional-briefing-on-election-threats-trump-soured-on-acting-spy-chief/2020/02/20/1ed2b4ec-53f1-11ea-b119-4faabac6674f_story.html.
17. William Evanina, "Election Threat Update for the American Public," Office of the Director of National Intelligence, 7 augustus 2020 op <https://www.dni.gov/index.php/newsroom/press-releases/item/2139-statement-by-ncsc-director-william-evanina-election-threat-update-for-the-american-public>.
18. Ellen Nakashima en Josh Dawsey, "Russian hackers who disrupted 2016 election targeting political parties again, Microsoft says", *The Washington Post*, 10 September 2020 op https://www.washingtonpost.com/national-security/russian-hackers-who-disrupted-2016-election-targeting-political-parties-again-microsoft-says/2020/09/10/301dd5fe-f36c-11ea-bc45-e5d48ab44b9f_story.html?hpid=hp_no-name_microsoft-3pm%3Ahomepage%2Fstory-ans.
19. Jen Kirby, "Yes, Russia is interfering in the 2020 election", *Vox*, 21 September 2020 op <https://www.vox.com/2020/9/21/21401149/russia-2020-election-meddling-trump-biden>. Voor het Graphika rapport, zie Ben Nimmo, Camille François, C. Shawn Eib en Léa Ronzaud, "IRA Again: Unlucky Thirteen" (Graphika, September 2020) op https://public-assets.graphika.com/reports/graphika_report_ira_again_unlucky_thirteen.pdf.
20. Scott Shane en Alan Blinder, "Secret Experiment in Alabama Senate Race Imitated Russian Tactics", *The New York Times*, 19 December 2018 op <https://www.nytimes.com/2018/12/19/us/alabama-senate-roy-jones-russia.html> en Jankowicz, loc. 2976 en 3214.
21. Elizabeth Dwoskin, "Misinformation about Biden's health spreads after debate", *The Washington Post*, 1 oktober 2020, op <https://www.washingtonpost.com/technology/2020/09/30/biden-misinformation-earpiece-tiktok-facebook/>.
22. McMaster, 44-45.
23. Nina Jankowicz, loc. 2966-3520. Thomas Kent, de voormalige directeur van Radio Free Europe/Radio Liberty, stelt meer een actieve tegencampagne voor, vooral via Non Gouvernementele Organisaties en journalisten (zie de aanbevelingen in zijn boek *Striking Back*).
24. Jankowicz, loc. 3190 en 3274.